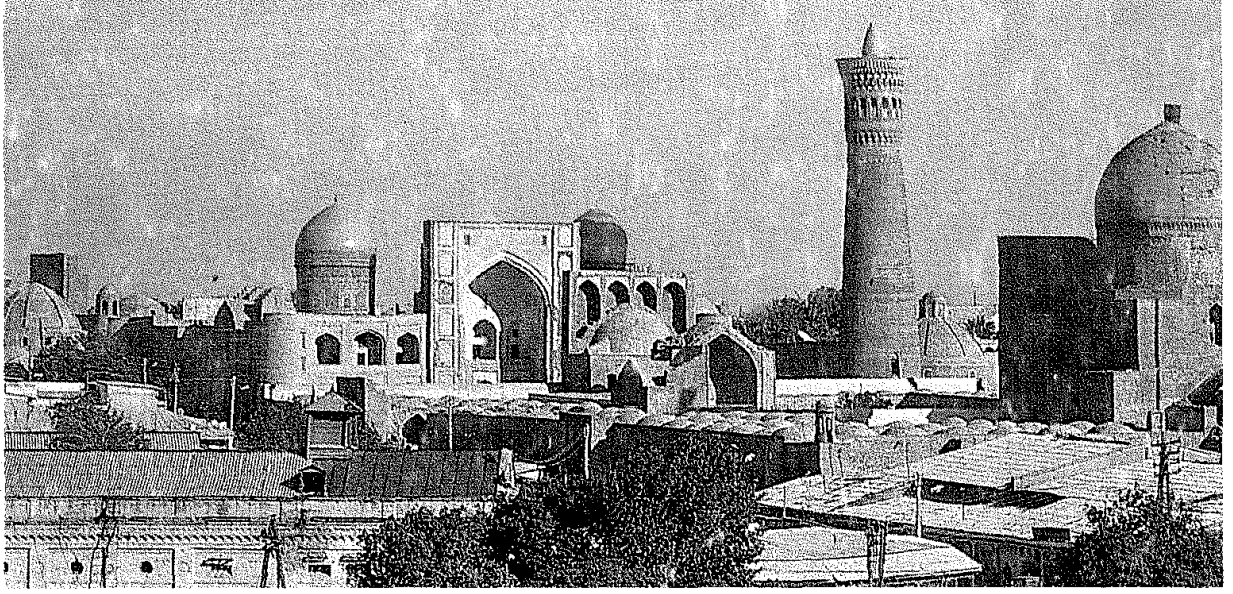

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 22

BÜYÜK TÜRK - İSLÂM BİLGİNİ

B U H Â R İ

(811- 869)

-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

18-20 HAZİRAN 1987

Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? / Âyet

Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.

BUHÂRİ

Buhâri Kongresi Tebliğleri

18-20 Haziran 1987

KAYSERİ

EDİTÖR

Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır

ISBN: 975-8013-14-9

Dizgi-Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ - 1996

BUHÂRÎ'NİN SAHİHİNDEKİ BAZI RİVAYETLERDE VE BAB BAŞLIKLARINDA RIZIK VE İKTİSAT

Doç. Dr. Ahmet ÇOŞKUN*

Bizden önceki tebliğ sahiplerinin, hayatını ve eserlerini anlattıkları, büyük Türk bilgini ve muhaddisi İmam Buhârî (V. 256/870) nin, hayatın çeşitli problemlerine karşı bakış açısının nasıl olduğunu öğrenmek ve tesbit etmek, hem İslâm toplumları, hem de İslâmî ilimler açısından çok önemli olacaktır. Kur'ân'dan sonra, İslâm teşriinin ikinci kaynağı kabul edilen sünnetin, en güvenilir ve ilk mecmualarından sayılan bir eseri, yüzbinlerce hadis arasından seçen, tertib eden, düzenleyen bir musannifin, bu tertib ve tasnif esnasında, sadece bab ve paragraf başlığı koymakla yetinmeyip⁽¹⁾, bazı esaslar dahilinde "pek çok şahsî görüşlerini" nasıl belirtmiş olduğunu da anlayabiliriz⁽²⁾.

Gerçekten Buhârî'yi hadis âlimlerinin en büyüğü yapan yüksek meziyeti, sahîhindeki "bab" başlıklarıdır. Buhârî, hadisleri çok şumullü bir tasnif ve tertip içerisinde bablara yerleştirilmiştir. Bunu yaparken, fikhî incelikleri büyük bir titizlikle gözönünde bulundurmuştur. Hadisler, yalnız başlarına, elbette bir hüküm ifade eder. Ancak Buhârî hadislerin sadece bu yönleriyle alınmasını kâfi görmemiş ve bir bakıma, onların hayatta muhtelif meseleler bakımından ve çeşitli noktai nazarlardan getirdikleri hükümleri işaret etmek ihtiyacını duymuştur. Bu metod, hadis metinlerinin İslâmî hayatın, İslâmî düşüncenin ve imanla ilgili bilgilerin hangisiyle ve ne kadar ilgili olduğu gibi hususlarda, araştırmacıların dikkatlerine yeni ufuklar açmıştır.

Küçük bir makale hazırlayan kimse bile, bir plân ve program yaparken, yüzbinlerce hadisten seçilmiş bir eseri, tasnif ve tertib eden İmam Buhârî'nin sadece nakilcilik yaptığını düşünmek ilmî bir düşünce olmasa gerektir. İmam Buhârî'nin, rivayet ettiği hadislerde, Goldziher'in de belirttiği gibi, mufassal neticeyi, başlıklar yolu ile nasıl elde ettiğini görmekteyiz⁽³⁾. Ancak, bunu Goldziher'in anladığı şekilde "kasıtlı bir istidlâl"⁽⁴⁾ olarak değil, İslâmî bir içtihad olarak değerlendiriyoruz. Biz, İmâm Buhârî'nin sahîhindeki bu bab başlıklarından hareketle ve bazı rivâyetlerinden de faydalanarak rızık ve iktisat hakkındaki düşüncelerini tesbit etmeye geçmeden önce, onun bab başlıklarının önemi hakkında bir kaç söz etmek istiyoruz. İmâm Buhârî'nin sahîhinin, diğer hadis mecmuaları karşısında bir çok üstün vasıfları ve meziyetleri vardır. Bunlardan birisi de bab başlıklarının seçimi ve tertibidir. Bu konu bir çok müellifin ve şârihin dikkatlerini celbetmiştir. Buhârî şârihlerinin, konuyla ilgili de-

* Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

1. İngaz Goldziher, Zahirîler, Trc. Cihat Tunç, Ankara, 1981, 87.

2. a.g.e. 87.

3. a.g.e. 87.

4. a.g.e. 87.

ğerli açıklamalarının yanında, bir çok müstakil çalışmalar yapılmış olması bundandır⁽⁵⁾.

Buhârî bab başlıklarını belirtirken belli bir kalıp kullanmamıştır. Bazan bir hadisin tümünü, bazan yarısını almış⁽⁶⁾, bazan bir âyet-i kerimenin tamamını, bazan yarısını bab başlığı olarak tesbit etmiştir⁽⁷⁾. Bu sûretle o, hadislerle mana bakımından mutabakat teşkil eden başlıklar koymuş olmaktadır⁽⁸⁾. O, sahabî ve tâbiînin sözlerini bab başlığı yaptığı gibi⁽⁹⁾, bir grubun veya bir mezhebin görüşlerini de, bab başlığı olarak kullandığı olmuştur⁽¹⁰⁾. Bazı yerde, kendi şartlarına uymayan bir hadisi bab başlığı yapmış, altına ise, kendi şartlarını taşıyan hadisi nakletmiştir⁽¹¹⁾. Bazan bir hükmün ilk konuştuğu, bir olayın ilk zuhurunu izah eden başlıkları⁽¹²⁾ kullanmıştır.

Hadislerin zâhirinden anlaşılmayan bazı başlıkları, hadislerin başına koyan Buhârî, bazan bab başlığı koymuş, altına ise konu ile ilgili sadece âyetleri nakletmiştir⁽¹³⁾. Bundan, kendi şartlarını taşıyan hadis bulamadığını, fakat konu ile ilgili âyetleri naklettiğini anlıyoruz. Diğer taraftan, bazan bab başlığı verip, altında ne bir âyet, ne de hadis nakletmediğini de görüyoruz⁽¹⁴⁾.

Buhârî'nin sahîhi ile ilgili bu çalışmalarımıza ışık tutan bu tesbitlerimizden sonra konuya girebiliriz.

a- Rızık-İktisat Münasebeti:

Asıl konuya girerken önemli bir hususa temas etmek isiyorum. Memleketimizde dinî ilimler sahasında, tarihi ve usûlî mahiyetteki değerli çalışmaların yanında, dinî ilimlerin sosyal ilimlerle olan irtibat ve alâkalarını inceleyen araştırmalara da ihtiyaç vardır. Âyetlerin olduğu kadar hadislerin de çeşitli ilim dallarıyla olan irtibatlarının incelenmesi lüzumludur. Biz bu noktadan hareketle böyle bir konuyu seçmiş bulunuyoruz.

Sosyal ilimlerin en önemli dallarından biri olan iktisat, bugün hiç bir toplumun müstağnî kalamıyacağı bir ilim haline gelmiştir. Ülkelerin kalkınması ve ekonomik

5. Arkadaşımız Ali Toksarı Bey, bu konuyla ilgili tebliğlerinde geniş bilgi verdikleri için onunla yetiniyoruz.

6. Buhârî, Camiü's-Sahih, İlim 17, İstiska 2.

7. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 23, Vüdu', 68, Zekât, 70.

8. Buhârî, İlim, 47, İmân, 17.

9. Buhârî, Salât, 13.

10. Buhârî, Fedâilil'l-Kur'ân, 16, Müsâkât, 2.

11. Buhârî, Vüdu', 2.

12. Buhârî, ezan, 1, Bed'u'l-Vahy, 1.

13. Buhârî, Ezân, 46, Mezâlim, 7.

14. Buhârî, Cihâd, 175, Ferâiz, 27; geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, İmâm Buhârî'nin Câmiu's-Sahîhi, Diyânet Dergisi, C 10, Sayı:104-105, 19 v.d.

bağımsızlığa kavuşmasının buna bağlı olduğunu müşahade etmekteyiz. Ekonomik ve iktisadî bağımsızlığa kavuşmayan toplumların diğer konulardaki bağımsızlıklarının hamasi duygulardan öte geçmediği acı bir hakikat olarak bütün dünyada sıkça rastlanan bir husustur. İnsanlığı bu kadar yakından ilgilendiren bu ilimle alakalı İslâmî nassların tesbiti ve bunların iktisad ilminin sistematüğinde yeniden incelenmesi gerekir. Bu suretle bu nassların hem yeniden yorumlanması, hem de ilme yön vermesi mümkün olabilir. Bu, mukayeseli çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulan zamanımız için de bir zarurettir.

İktisat ilmi, nimetlere ulaşmanın yollarını bize göstermektedir. Nimetin yolunu ve elde etme kanunlarını bilmek, nimetin kendisine nail olmaktan üstündür⁽¹⁵⁾. Bu sebeple rızkı kazanmağa başlamadan, rızkın elde edilmiş şekillerini, tarzlarını, helâl ve haram olanını, kârlı ve zararlı olabileceklerini araştırmak, daha isâbetli bir yol olacaktır. Helâl kazanç ve helâl olanı istemek farz olan bir husustur⁽¹⁶⁾. Buhârî'nin "Malı nereden kazandığına aldırmayan kişi babı"⁽¹⁷⁾ var. Bu başlık altında Ebû Hureyre'den rivayet olunan bir hadisinde peygamberimizin: "İnsanlar üzerine, bir zaman gelecek ki insan, o zamanda helâlden mi, haramdan mı kazandığına aldırmayacak"⁽¹⁸⁾ buyurduğunu görüyoruz. Klâsik müellifler ve şârihler bu hadisten "kazanç yolları hakkında araştırma yapmadan, gelişigüzel hareket etmenin kötülendiğini"⁽¹⁹⁾ anlamaktadırlar. Bugünün araştırmacılarının iktisatçılarla elele vererek, bu hadisi özellikle "Bırakınız yapsınlar" anlayışının zararlarını sergileme konusunda, yeniden yorumlamaları gerekmektedir.

Müminlerin, iktisadî konularda birbirini bilgili kılmaları, piyasa hususiyetleri hakkında birbirine yardımcı olmaları bizzat peygamberimiz tarafından emrolunarak şöyle buyurulmuştur: "Sizden biriniz mümin kardeşi alım-satım konusunda bilgi istediği zaman onu irşâd etsin"⁽²⁰⁾. Hz. Ömer de kendisinden bir tavsiye isteyenlere, içte ve dışta yapılan anlaşmalara, verilen sözlere uyulması, devletin malî ve iktisadî konularda işini sağlam esaslara bağlaması gerektiğini ve âilelerin rızıklarının teminat altına alınmasının, ancak bu yolla mümkün olabileceğini söylemiştir⁽²¹⁾. Bu örnekler, bize malî ve iktisadî işlerin tanziminin fert ve toplum için gereğini gösteren delillerdir. Tabiatıyla malî ve iktisadî işlerin tanzimi, ilgili iktisatçıların ve maliyecilerin yetişmesine bağlıdır.

Bugün, üretim unsunları, emek (insan gücü), sermaye, tabiat(yer, gök, deniz, ham madde) ve sevk ve idâre (yönetim) olmak üzere hülâsa edilebilir. Bir üretimin

15. Elahlı, M.H, Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 1, 130.

16. Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 10/291.

17. Buhârî, Büyü', 7.

18. Kirmanî, (el-Kevakibud-derarî), Kahire, 9, 190.

19. İbnu'l-Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî, Mısır, 1959 5/200.

20. Buhârî, Büyü', 67.

21. Buhârî, Cizye, 3.

olması bunlara bağılı kabul edilmektedir. Bunlar arasında sevk ve idârenin yeri büyüktür⁽²²⁾.

Hülâsa kulun rızka nailiyetinin, her çağın revaçta bulunan rızık kazanma vasıtalarını kullanmakla mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

İktisadî hayatı meydana getiren şeyse insanın yediği, içtiği, içinde yaşadığı evi, fizikî ve sosyal çevresi, bütünüyle hayatındaki maddî ihtiyaçların tesbiti ve bu ihtiyaçların karşılanması olmaktadır. Bütün bu hususları kapsaması bakımından, islâmî literatürdeki (rızık) kavramı çok önemlidir. Biz, önce rızık kavramının tarifini, mahiyetini ve şümûlünü kısaca belirtip, daha sonra da rızık kavramının âlakalı olduğu ve iktisat ilminin de vazgeçilmez unsurlarından olan çeşitli konuları incelemeye devam edeceğiz.

b- Rızık, tarifi, mahiyeti ve şümûlü:

"Bağış ve nasip" manasına gelen "rızık", yenilmiş ve kullanılmış şey" demek olduğu gibi, henüz yenilmemiş olan şeylere de rızık denir⁽²³⁾. Bir canlının, her-ne suretle olursa olsun faydalandığı şey, onun rızığıdır⁽²⁴⁾. Ehli sünnet, kendisinden faydalanılan her şeyi rızık sayar. Canlının yediği ve kullandığı şey onun rızığıdır. Hûd suresinin 6. âyeti de bu hususu teyid etmektedir⁽²⁵⁾.

"Kullanılan ve faydalanılan şey" tabirlerinden de anlaşılacağı gibi, rızık kavramı çok geniştir. İmâm Maturîdî, İbrahim sûresi 32 ve 33. âyetlerinin tefsiri sırasında, Allah'ın gökte ve yerde bütün varlıkları insanın emrine verip onlardan faydalanma yollarını, insanlara öğrettiğini belirtir⁽²⁶⁾. Buradan anlaşılmaktadır ki, arz ve semadaki her şey rızık olmaktadır. Hz. Ömer'in bir duasında belirttiği üzere, şehit olmak ve sevilen bir yerde ölmek de rızıktır⁽²⁷⁾. Peygamberimiz S.A.V. kendisinin, Hz. Haticenin sevgisiyle rızıklandırıldığını⁽²⁸⁾ buyurduğu gibi, hacda özürlü olduğunu söyleyen Hz. Aişeye'de, "Sen haccında ol, Allah seni onunla rızıklandırır" buyurmuştur⁽²⁹⁾. Hatta Kurtubî (Ö.671)nin de ifâde ettiği gibi, hadisçiler dilinde "rızık" hadis işitmek demektir. Onlar rızık derken, bundan hadis dinlemeyi kasteder-

---

22. Bkz. Sacid Adalı, Maddî Kalkınmada Yönetim ve Faziletli yöneticilerin Rolü, İktisadî Kalkınma ve İslâm, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı yayımları, İst. 1987, 37.

23. Asım Efendi, Kamus Trc., 3, 858.

24. Kastalânî, Irşadu's-Sârî, 9, 362.

25. Aynî, Umdetu'l-Karî, İstanbul, 1257 2, 268.

26. Mâtürîdî, Te'vilât, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi, No:47, v.296b-297.

27. Aynî, a.g.e., 10/252.

28. Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 75.

29. Kirmanî, 9, 88.

ler⁽³⁰⁾. Karı-koca birbirinin rızkı, evlât, ebeveyninin rızkı olduğu gibi ⁽³¹⁾, beytu'l-malden bağlanan maaş, rızka sebep olan yağmur da rızık sayılır⁽³²⁾.

Hülâsa rızık, hem vücudun ihtiyacı olan besin maddelerini, hem de kalp ve ruhun ihtiyacı bulunan ilim ve marifeti ifâde eden çok şumûllü bir manâya sahiptir⁽³³⁾. Rızık, kökünden gelen "Rezzak" Allah'ın güzel isimlerinden olarak, O'nun rızkı yaratıp canlılara ulaştırmasını belirtir⁽³⁴⁾. Rızık, yoktan varetmek sırf Allah'a mahsus bir keyfiyettir. Dolayısıyla bir çok âyetlerde olduğu gibi⁽³⁵⁾, Buhârî'nin rivâyet ettiği bir çok hadislerde de bu husus vurgulanmış, rızkın Allah'tan başkasına nisbeti kötülenmiş, onun sebebli veya sebepsiz, yaratıcısının Allah'tan başkası olamayacağına dikkat çekilmiştir⁽³⁶⁾. Rızkın lügat mânâsındaki bağışlama, dinî terim olarak, "Allah'ın luftetmesi" şeklinde yeni bir manâ kazanmıştır⁽³⁷⁾. Buhârî'nin rivâyet ettiği hadislerde rızık bu değişik manâları içinde görmekteyiz. Nitekim rızık asıl lügat anlamında pay ayırmak, bağışlamak anlamının yanında Allah'ın canlılara bağıışı olarak da zikredilmiştir⁽³⁸⁾.

c- Rızık-Kader-Tevekkül münasebetleri:

Rızık konusu, fıkıh ve hadis mecmualarında, büyü, eşribe, etime gibi çeşitli konular içerisinde, muhtelif yönleri ve tezâhürleri bakımından incelenirken, akâid ilminde de, kaderle, ecelle, tevekkülle, helâl ve haram oluşla, bol ve bereketli olma yönleriyle ele alınmıştır. İmam Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadiste⁽³⁹⁾, insanın hilka-tinin dört ayda tamamlandığı, daha sonra, rızkının, ecelinin, amelinin, saîd mi veya şâkî mi olacağı yazılacağı belirtilir. Ayrıca kul, "Ne için yaratıldı ise veya kendisine ne kolaylaştırıldı ise o istikamette çalışır⁽⁴⁰⁾. Bunun anlamı; kul, malı konusunda, Allah'ın ne takdir ettiğini bilemez ve Allah'ın ezeli ilminde sebkat eden şeye göre çalışır⁽⁴¹⁾.

Şu var ki, rızkın önceden takdir edilmesi, insanın kesb faaliyetinde bulunmasına mâni değildir. İnsan, ezelde kısmetine düşen pay ve rızkın ne olduğunu bilme-

30. Kastallânî, a.g.e., 9, 362.

31. Buhârî, Bed'u'l-Halk;2; Gümüştanevî, Levamiü'l-Ukûl, 2/270.

32. a.g.e., 3/252.

33. İbnu'l-Esir, en-Nihâye, fî Geribi'l-Hadis, 2/219.

34. Aynı yer.

35. Bkz. Rum, 40, Hıcr, 20, Hûd, 6, Yunus, 31, Fatır, 3, Neaml, 64 Mülk, 21.

36. Buhârî Megâzî, 35, 10, 28.

37. Faris b. Zekerîya, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga, 2, 388.

38. Buhârî, Vesaya, 18.

39. Buhârî, Enbiya, 1, Tevhîd, 38.

40. Buhârî, Kader, 2.

41. Aynî, 23/148.

mektedir. Fakat, her kesb faaliyetinin sonucunun, kendi kısmeti ve rızık olduğuna inanır ve bilir. Kaybettiğinde üzülmez, diğerinde kazanmak için çalışır.

Helalin rızık olduğu gibi, haram şeylerin de yenilip içildikten sonra rızık olduğu, haram oluşunun sorumluluğu ve cezasının ayrı şey olduğu, ömür boyunca haramla beslenen veya haram yiyen bir kişinin de rızıkını yediği Mu'tezileye muhâlif olarak ehl-i sünnetçe kabul edilmiştir⁽⁴²⁾.

Yine ecelin, sila-i rahimle uzadığı belirtilirken, rızık da sila-i rahimle bollaş-tığına işaret edilir⁽⁴³⁾.

Hatta İmam Buhârî, bir bab başlığını, "Rızık genişlemesini isteyen kişi"⁽⁴⁴⁾ diye koymuştur. Bu bab altında Enes R.A.dan rivayetle Peygamberimizin, "Kimi rızıkının bollaşması veya ömrünün uzatılması sevindirirse sila-i rahim yapsın" buyurduğunu nakleder⁽⁴⁵⁾. "Malın bereketle bollaşması için dua"⁽⁴⁶⁾ başlığı da bu konuda önemlidir.

Rızık, Allah'ın kudret elinde bulunduğu, O'nun râzık ve rezzâk sıfatlarının bir tecellîsi olduğu ve "Ben, güç ve kuvvet sahibi, rezzâk olanım"⁽⁴⁷⁾ âyetinin Buhârî'de bab başlığı yapıldığını görüyoruz⁽⁴⁸⁾. Ancak İslâm dünyasında yüzyıllardır oluşmuş bulunan yanlış tevekkül anlayışına varışta, atâlete ve tembelliğe düşüşte, nelerin rol oynadığının araştırılması gereğine inanıyoruz.

Yardımlı ve tasadduku, zekât adı altında mecburî bir görev haline getiren, dilenmekten sakındıran⁽⁴⁹⁾, arzın imârını, beden imârına benzeten⁽⁵⁰⁾, "Ölü arazileri canlandırmayı"⁽⁵¹⁾, teşvik eden dinimiz, daima faal, çalışkan ve müteşebbis insan rolünü temsil etmeyi isterken, İslâm toplumlarındaki atalet ve tembelliğin sebep ve kaynaklarını anlamak, gerçekten zordur. "Eğer siz Allah'a tam tevekkül etseniz, kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırır"⁽⁵²⁾ hadisi ve benzeri nassları, müstakil olarak mütalââ yerine bizzat çalışıp kazanmayı teşvik eden nasslarla birlikte düşünmek ve tevekkülü her türlü tedbir ve esbaba tevessülden sonraki tevekkül olarak anlamak, İslâmın ruhuna daha uygun olur, kanaatindeyiz.

42. Bkz. S.Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, 242.

43. Buhârî, Edep, 12, Büyü, 13.

44. Buhârî, Büyü, 13.

45. Aynı yer.

46. Buhârî, Deavat, 47.

47. Zâriyât, 57.

48. Buhârî, Tevhîd, 3.

49. Müslim, Zekât, 103.

50. Kastallanî, 9/158.

51. Buhârî, Hars, 15.

52. İbn Mace, Züht, 14.

d- Rızık-kesb münasebi:

Kesb, çalışmak, çabalamak ve kazanmak demektir. İslâm, bir çok âyet ve hadisleriyle, çalışmanın, alın teriyle kazanmanın önem ve faziletini belirten bir dindir. Buhârî'nin sahihinde bu konu hakkında bir çok bab ve rivayet mevcuttur. Çalışıp helâlinden kazanmanın yollarından birisi olan alış-veriş ve mâlf bağlantıları içine alan, "Kitabül Büyü" bölümü Buhârî'nin sahihinde namaz, zekât, hac ve oruç konularından hemen sonra gelir⁽⁵³⁾. Ayrıca Buhârî'nin rızık ve iktisat hakkındaki düşüncesini belirleyen bir tesbitimiz şudur: Cuma namazında sonra, yeryüzüne dağılmayı emreden, cuma sûresi 10. ayetini kitab-ül Cumânın son babı olan kırkinci babında, bizzat âyeti yazarak vermiştir. Cumâ ile ilgili bu âyeti, cum'a konusunun son babı yapan İmam Buhârî, Kitab'ül Büyü nun ise 1. babı olarak tasnif ve tertip etmiştir⁽⁵⁴⁾. Bu âyeti kerime, namazı kılar kılmaz yeryüzüne dağılmayı, dolayısıyla herkesin işinin başına rızıkının peşine düşmesini, hem de "emir" sigasiyle ifâde etmektedir⁽⁵⁵⁾. İkinci bab olarak ise, "Helâl belli, haram bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır"⁽⁵⁶⁾ diye kazanç yollarına itina göstermeyi işaret eden hadisi kullanmıştır. Yedinci babda ise, "Malı, nereden kazandığına aldırmayan kişi"⁽⁵⁷⁾ konusundaki rivayetleri toplamıştır. Bu iki bab, bugünkü iktisadî konuları içine almakta ve meşru' olan ve olmayan kazanç yollarına işâret etmesi bakımından iktisatçıya yol gösterici mahiyet taşımaktadır. Rızıkla ilgili bab başlıklarının bazılarını ise sadece sıralamakla yetiniyoruz. Kesb yolları olarak, "Ticarete çıkma babı"⁽⁵⁸⁾, "Karada ticaret"⁽⁵⁹⁾, "Denizde ticaret"⁽⁶⁰⁾, "Rızıkın bollaşmasını isteyen kişi"⁽⁶¹⁾, "Kişinin kazancı ve elinin emeği"⁽⁶²⁾, bablarını görüyoruz. Diğer taraftan Buhârî, bir çok zanaatkârlık ve meslek isimlerini de bab başlığı olarak kullanmıştır⁽⁶³⁾. Kitabü'd-Deavat'da ise peygamberimizin, zenginliğin ve fakirliğin fitnesinden sakınma hakkındaki dualarını ayrı bablar altında nakletmiştir⁽⁶⁴⁾. Ayrıca "zenginliğin gönül zenginliği olduğu"⁽⁶⁵⁾ ve "Mal fitnesinden koruyan şeyler"⁽⁶⁶⁾ de

53. Buhârî, Büyü, 7.

54. Buhârî, Büyü, 1.

55. Muhtasaru Tefsîri İbni Kesir, 3, 501.

56. Buhârî, Büyü, 2.

57. Buhârî, Büyü, 7.

58. Buhârî, Büyü, 9.

59. Buhârî, Büyü, 8.

60. Buhârî, Büyü, 10.

61. Buhârî, Büyü, 13.

62. Buhârî, Büyü, 15.

63. Buhârî, Büyü, 28, 29, 30, 31, 32.

64. Buhârî, Deavât, 45, 46.

65. Buhârî, Rikak, 15.

66. Buhârî, Rikak, 10.

bab başlığı olarak kullanmıştır. "Fakirliğin fazileti"⁽⁶⁷⁾ babının yanında, "Mal zayi etmekten sakındırma babı"⁽⁶⁸⁾na yer verdiğini hemen zikretmeliyiz.

Bütün peygamberin ve onlara bağlı olarak bir çok islâm âliminin ihtiyar ettiği husus, kendi alın teriyle rızkını temin etmektir. Bu sebeple tarihte bir çok sanat ve meslekte meşhûr olmuş âlimlerle karşılaşırız⁽⁶⁹⁾. Peygamberimizin, "Rızkım mızrağımın altındadır"⁽⁷⁰⁾ hadisini, Buhârî bab başlığı yaparken, zamana ve şartlara göre insanın rızkını hakketmek için bir faaliyet içinde bulunması gereğine işâret etmiştir.

Kesb konusu ile ilgili olarak bir hususa işâret etmek isterim. Dinimizde malın ifsadı ve zâyi edilmesi yasaklanmıştır. Buhârî'de "Malı zâyiden nehiy" hakkında ⁽⁷¹⁾ bir bab bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Allah fesadı sevmez"⁽⁷²⁾ buyurulmuştur. Kur'ân'da fesat kavramının mukabili olarak, sık sık, 'salah ve islâh'⁽⁷³⁾ kelimelerinin kullanıldığını görüyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de islâh kelimesiyle sadece âlemin islâhı, amelin islâhı kastedilmekle kalınmamış, aynı zamanda, insanların hallerini, ictimaî hayattaki durumlarını da da islâhı kastedilmiştir. Bakara sûresinde "İş başına geçince yer yüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez"⁽⁷⁴⁾ âyetinde kendisinden sakındırılan fesadın, bu âlemin varlıklarının fesadı olduğu belirtilmiştir. Bu âlemi icâd eden, bu âlemin muhafazasının kanunlarını da koymuştur. Allah, âlemde, insanıyle, canlısı ve eşyasıyla her şeyi korumuştur⁽⁷⁵⁾.

Bugünün teknolojisinin ve sanayi artıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan "çevre kirliliği" probleminin, islâmın malı zâyi etmemek ve dünyayı ve içindekileri ifsâd etmemekle çok yakın alâkası olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Zamanımızda gürültüden, pis kokudan, kirli havadan ve yeşilsiz-güneşsiz çevreden sıkışan insan oğluna, Buhârî'nin sahihinde "Uzlet, kötülüğe karışmaktan kurtuluştur"⁽⁷⁶⁾ babında zikrettiği şu hadisi, oldukça ümit verici olacaktır. Ebu Said Peygamberimizden şöyle duyduğunu rivayet eder. "İnsanlara bir zaman gelecek ki, o zamanda müslüman bir kişinin malının en hayırlısı koyundur. Onları dağların tepelerinde ve dere kenarında

---

67. Buhârî, Rikak, 16.

68. Buhârî, İstikraz, 19.

69. Hassâf, Attâr, Bezzâr ve Zeccâc gibi âlimleri bunlar arasında düşünebiliriz.

70. Buhârî, Cihâd, 88.

71. Buhârî, İstikraz, 19.

72. Bakara, 205.

73. Bakara, 20.

74. Bakara, 205.

75. Muhammed Tahir İbn Aşûr, Makasidul İslâmiyye, 64. Tunus, tarihsiz.

76. Buhârî, Rikak, 34.

yayar, dinini fitneden korur" (77). Bugünkü turizmin ve tatil olayının temelinde çevre problemi yatmaktadır. Geleceğin plânlamacılarının, şehircilerinin, dolayısıyla iktisadî hayatı tedvir etmekle görevli olanların bu hadisi şerîfin manâ ve maksadından alacakları şeyler çok büyük olsa gerektir. Bu konuyu Hz. Ömer'in bir mektubunda söylediği şu sözle bitirmek isterim. "Allah'ın verdiği rızkı islâh edip geliştiriniz. Çünkü kıyametin gelişi uzun zamana bağlıdır"(78). Hz. Ömer, yakında kıyamet kopacak diye her şeyi kendi haline bırakmayın, koruyun ve geliştirin, demek istiyor.

e- Dağıtım:

İktisadî hayatın en önemli problemlerinden birisi, rızkın insanlar arası paylaşımı, bölünmesi, yâni dağıtımıdır. Bugünkü dünyanın yaşadığı problemlerin bir çoğunun temel sebebi, dağıtımdaki dengesizliklerdir. Cenabı Hakkın, rızkı, Kâfire de müslümana da vermiş olması, O'nun adaletindedir(79). Ancak bir insanın, fizikî, bedenî, sosyal ve irâdî bütün imkanlarının farklı olmasının, farklı miktarlarda kazanç sağlamaları sonucunu vermesi tabiidir. Fakat, bütün insanların, asgarî olarak, insan onuruna uygun bir tarzda yaşabilmeleri için, belli bir refah seviyesinin tesbiti, yetki ve sulta sahiplerinin görevi olsa gerektir.

İslâm, toplumdaki rızık dağılımının dengeli ve âdil olabilmesi için çeşitli sosyal ve manevî çâreler ve düzenlemeler getirmiştir. Zekât, sadaka-ı fitr, çeşitli keffaretler ve kurban gibi ibâdetler, farz ve vâcib görevler arasındadır. Diğer taraftan sadaka ve infak şekilleri bir çok tarzda yapılır. Bunların önemi, gereği ve fazileti hakkında Kur'ân-ı Kerim'de hadis mecmualarında bir çok emir mevcuttur.

İmam Buhârî, Sahîhinin Kitabü'z-zekâtında, "zekâtın vücubu"(80), "zekâtı verme üzerine biat"(81) "Tayyib kazançtan sadaka vermek"(82), "Bir hurma parçasıyla da olsa, ateşten sakınınız"(83), "sadaka yalnızca zengininin uhdesinden alınır"(84), "Gücün yettiğinden sadaka vermek"(85), "Kesb ve ticaretten sadaka"(86),

---

77. Buhârî, Rikak, 34.

78. Buhârî, Edebü'l Müfret, 168.

79. Aynî, 9-213.

80. Buhârî, Zekât, 1.

81. Buhârî, Zekât, 2.

82. Buhârî, Zekât, 8.

83. Buhârî, Zekât, 10.

84. Buhârî, Zekât, 18.

85. Buhârî, Zekât, 22.

86. Buhârî, Zekât, 29.

"Her müslüman için sadaka vazifesi"⁽⁸⁷⁾, "Sadakanın zenginden alınıp fakirlere verilmesi"⁽⁸⁸⁾, babları bulunmaktadır.

İslâm tarihi, dağıtımın âdil olabilmesi için çalışan, nice faziletli halife, ulema ve hayır sever insanlarla doludur. Bu bahisle ilgili olarak, selef, zorunlu durumlarda, et yemeyi ve kurban etini saklamayı bile yasaklamışlardır⁽⁸⁹⁾. Hz. Peygamber S.A.V. fakir fukaradan olan ehli suffanın ihtiyaçlarını, kendi şahsî ve ailevî ihtiyaçlarından önce tutmuştur⁽⁹⁰⁾. Zürkânî (1122-1710), bu fiilî sünnete göre, devlet başkanlarının, kıtlık zamanlarında, fakirleri varlıklı kişilere dağıtabileceklerini yazar⁽⁹¹⁾.

Kur'ân-ı Kerim'le birlikte sünnet, insana ve hayata bakış tarzını değiştirmiştir. Bu yeni bakış açısına göre peygamberimiz bir nimaz kurmuştur. Resulullah, fert ve devlet için gerekli olan bütün müesseselerin temellerini atmıştır. Malî ve iktisadî müesseselerin tesisi de bunlar arasında idi⁽⁹²⁾. Peygamberimizden sonra râşid halîfeler malî konularda gerekli düzenlemeleri yapmış, daha sonraki İslâm Devletleri de zamanın ve idarî sistemlerinin gereği olan orijinal gelişmeler kaydetmişlerdir⁽⁹³⁾. Buhârî'nin, devrinde hüküm süren Abbasî idaresinin iktisadî yapısından etkilendiği ve kendi imkanlarıyla bu yapıyı etkilemeye çalıştığı düşünülebilir. Biz, bu nâçiz çalışmamızla geleceğin araştırmacılarının konuya dikkatlerini çekmek istedik. Son zamanlarda İslâm dünyasıyla ticârî münâsebetlerimizde gelişmekte olduğu, sevinçle müşahade edilen bir husustur. Kur'ân-ı Kerim ve hadis mecmuaları etrafında yapılacak iktisadî araştırmalar bu yoldaki faaliyetlere de hız verecektir⁽⁹⁴⁾.

87. Buhârî, Zekât, 30.

88. Buhârî, Zekât, 63.

89. Buhârî, Et'ime, 27.

90. Ahzâb, 53. Teyyib Okiç, Bazı Hadis Mes'eleleri Üzerine Tetkikler, 46.

91. Zürkânî, Şerhu'l-Muvatta', 139.

92. Bkz. Celâl Yeniçeri, İslâm'da Devlet Bütçesi, 53-62.

93. Ahmed Debbâğoğlu, İslâm İktisadına Giriş, 83-90.

94. İslâmî İktisadla ilgili olarak batıda ve İslâm Dünyasındaki çalışmalara paralel olarak Türkiye'de de son birkaç sene içinde çoğu üniversite çatışı altında gerçekleştirilen araştırmalar görülmektedir. Bunlardan yayınlanmış bulunan birkaç örneği sunmak isteriz: 1) Sabri F. Ülgener' Zihniyet ve Din, 2) Salih Tuğ, İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, 3) İ. Erol Kozak, İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum İktisad, 4) Celal Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, 5) Sabri Orman, Gazali'nin İktisad Felsefesi, 6) Ahmet Tabakoğlu, İslâm İktisadına Giriş, 7) Ensar Vakfı Yayınları, İslâm Açısından Enflasyon, 8) İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İktisadî Kalkınma ve İslâm.